

Позбавлені Батьківщини

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної військової адміністрації
Полтавська обласна бібліотека
для юнацтва ім. Олесь Гончара

Позбавлені Батьківщини

Бібліографічний покажчик

Полтава – 2024

Укладач: *Надія Карпінська*

«Позбавлені Батьківщини» (18-20.05 – День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу; 80-ті роковини депортації кримськотатарського народу) : бібліограф. покажч. / Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесея Гончара ; уклад. Н. Карпінська. – Полтава, 2024. – 32 с.

18 травня – жалобна дата в історії кримських татар та України. 80 років минуло від початку злочинної масової депортації радянським режимом кримськотатарського народу з Криму. Упродовж 34 років кримські татари намагаються повернутися додому. Понад 10 років Кримський півострів окупований росією, яка продовжує військове вторгнення в Україну вже третій рік поспіль.

Щороку, згадуючи про жертви в ім'я виживання та боротьбу за повернення на історичну батьківщину, кримські татари спрямовані у майбутнє – до вільного українського Криму, національно-територіальної автономії під міжнародним захистом. Про це – у матеріалі бібліографічного покажчика.

Рекомендовано старшокласникам, студентам, викладачам та всім, хто цікавиться минулим та сучасним України.

З М І С Т

<i>Від укладача</i>4
<i>Історичні зв'язки</i>5
<i>Етнічний склад населення Криму після ліквідації Ханату</i>7
<i>Життя до депортації</i>9
<i>Депортація кримськотатарського народу</i>10
<i>Статус в Узбекистані</i>13
<i>Крим без татар</i>14
<i>Російська військова агресія в Україні – повторення радянських злочинів</i>16
<i>Національно-територіальна автономія – у фокусі уваги ЄС та міжнародних організацій</i>18
<i>Для пам'яті наступних поколінь</i>21
<i>Бібліографічні посилання</i>24
<i>Електронні ресурси</i>29

Від укладача

Депортація кримських татар, розпочата 18 травня 1944 року, – один із найбільших злочинів радянського режиму, вчинених ним під час Другої світової війни. Понад 20 років в СРСР повністю заперечувався злочинний характер цих дій. Хоча ще 1967 року парламент Радянського Союзу визнав необґрунтованими звинувачення всіх кримських татар у співпраці з німцями, вони до самого краху комуністичного тоталітаризму так і не отримали права повернутися на історичну батьківщину. Лише 1989 року радянським парламентом депортація була визнана незаконною та злочинною.

Починаючи з 1994 року, в Україні 18 травня є Днем скорботи і пам'яті жертв депортації кримських татар, а з 2016 року – День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу, згідно з постановою Верховної Ради України від 12 листопада 2015 року «Про визнання геноциду кримськотатарського народу».

Анексія Криму російською федерацією у березні 2014 року актуалізувала проблему боротьби кримських татар за свої права. Окупаційна адміністрація Криму вперше в новітній історії заборонила проведення 18 травня традиційного траурного мітингу в центрі Сімферополя, тож 70-ті роковини депортації кримські татари відзначали в місцях компактного проживання в оточенні загонів поліції та під наглядом гелікоптерів.

В сучасних умовах вшанування на загальнодержавному рівні пам'яті жертв депортації кримськотатарського народу, так і демонстрація солідарності в боротьбі за відновлення їхніх прав набуває важливого українського та міжнародного значення.

Знайомство з історією депортації кримськотатарського народу допоможе зрозуміти нелегкий і водночас трагічний період в історії Криму, усвідомити місце та роль кримських татар в історії української держави.

Видання може бути корисним широкому колу читачів як для навчання так і для саморозвитку, а також тим, хто цікавиться минулим Криму.

Біль кримськотатарського народу – це наш спільний біль. Біль десятків тисяч кримських татар, які ніколи так і не повернулися до рідного Криму. Пам'ятаймо про цю трагедію!

Історичні зв'язки

Ще задовго до того, як Микита Хрущов нібито «подарував» Крим Україні, два народи – український і кримськотатарський – мали тісні дипломатичні, торговельні та оборонні зв'язки.

І нагадувати про це особливо важливо й актуально зараз – на тлі російської агресії та анексії Кримського півострова.

Щоб не просто розуміти історичні зв'язки між двома народами, а, зрештою, дати відповідь на запитання не стільки «Чий Крим?», а «З ким Крим?». Історично українці та кримські татари нерозривно пов'язані між собою, тому вивченню та представленню взаємовідносин двох союзників – Кримського ханства та Гетьманської України – присвячено важливий напрямок роботи науковців Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Першим результатом напрацювань стало висвітлення теми «Крим та Україна. Історія двох давніх союзників і суперників у другій половині XVII – на початку XVIII століття». Українці і кримські татари дуже мало знають про їх історичну спільність, тісну співпрацю і союзництво держав у той період. І це треба надолужити.

Для початку зазирнемо в минуле. Як відомо, в Криму з XV до кінця XVIII століття існувала могутня войовнича держава – Кримське ханство із столицею в Бахчисараї. Вона тримала в страху сусідні держави, серед них і московське царство, яке регулярно сплачувало щорічну данину Кримському ханству як правонаступнику Золотої Орди, починаючи з 1474 року і до початку XVIII століття.

Зовсім інакше склалися відносини між Україною і Кримом – тут переважали взаємовигідні, партнерські зв'язки (хоча, чого гріха таїти, були й протистояння). Бо Україна ніколи не зазіхала на кримські землі – свої б території встигати боронити від ненаситних сусідів. Та й про татар слід сказати: вони хоч і дошкуляли своєю войовничістю іншим державам, але ніколи не ставили за мету захоплення територій.

Першим дипломатичним кроком на шляху становлення української державності стала угода, укладена між гетьманом Богданом Хмельницьким та кримським ханом Ісламом Гіреєм III, яку скріпили взаємною присягою про «дружбу назавжди». Саме завдяки підтримці Кримського ханства на політичній мапі тогочасної Європи в серпні 1649 року з'являється українська козацька держава під назвою «Військо Запорозьке». А складні умови, в яких опинилася Україна після смерті Богдана Хмельницького, ще більше сприяли пошуку спільних точок дотику з Кримом.

У 1659 році відбулася знаменита Конотопська битва, в ході якої козаки спільно з кримськими татарами завдали нищівної поразки московському війську. Недарма ця тема довгий час залишалася «незручною» в російській та радянській історіографії, адже ніяк не вписувалася в міф про «споконвічне прагнення українців до союзу з росією».

Чергове поглиблення відносин з Бахчисараєм відбувається за гетьманування Івана Самойловича (роки правління 1672-1687), який дотримувався ворожої до Польщі й прихильної до Криму й Туреччини політики. З 1676 року тривала війна між московською державою та Османською імперією. Завданням гетьмана було зупинити бойові дії, що тривали на Правобережній Україні.

Іван Самойлович, користуючись своїм дипломатичним досвідом та розумінням інтересів мусульманського та православного світу, підштовхує Москву та Стамбул до підписання 1681 року Бахчисарайського мирного договору, за яким визнавався поділ України по Дніпру під протекцією Московії та Туреччини. Інтереси останньої під час укладання договору представляв кримський хан Мюрад Гірей I. У ході укладання та ратифікації цього документа гетьман вів власну дипломатичну гру, намагаючись зберігати свій вплив на ситуацію.

Існують свідчення про підкреслено урочистий прийом кримських та московських послів у Батурині в квітні 1681 року – з артилерійським салютом і військовим оркестром.

12 квітня за п'ять верст до Батурина гостей зустріли сини гетьмана Семен та Григорій разом зі старшиною, із знаменами, трубами і литаврами. Зупинились послі на батуринському подвір'ї генерального осавула Леонтія Полуботка. А потім на головному ганку (очевидно, гетьманського будинку) послів зустрів особисто гетьман Іван Самойлович.

Є також інші задокументовані факти про прийом Іваном Самойловичем кримських посольств і в інші роки, що свідчить про вплив гетьмана на дипломатичні відносини Москви. І хоча, як наголошує науковий співробітник відділу історії Гетьманства Національного заповідника «Гетьманська столиця», Андрій Донець, формально Іван Самойлович був обмежений у своїх діях, усе ж приховано взаємодіяв з Кримом, шукаючи можливості повернути контроль над Правобережжям.

Наступний гетьман – Іван Мазепа також підтримував контакти з Кримським ханством, нерідко – таємно. Так, у 1691 році через старшого канцеляриста Петра Сулиму звертався до кримського хана про військовий союз проти Москви, проте через часту зміну кримських правителів укладення домовленостей так і не відбулось. На початку 1709 року гетьман спілкувався з кримським ханом Девлет Гіреєм II через свого племінника Андрія Войнаровського. Відомо, що Кримське ханство ще з середини 1708 року активно готувалося до війни (між Московським царством і Шведським королівством), і кримський хан погоджувався стати учасником українсько-шведсько-польського союзу та збирався надати 40 тисяч татарських вершників. Якби така допомога прибула, результат Полтавської битви був би зовсім інший і для України, і для її союзників. Але через нерішучість турецького султана, від якого залежав кримський хан, цей союз, на жаль, не був реалізований.

Після смерті Івана Мазепи традицію співпраці з Кримським ханством продовжив гетьман Пилип Орлик. Втративши контроль над українськими

землями, новообраний гетьман ще активніше почав діяти на міжнародній арені, особливо в напрямку співпраці з Бахчисараєм.

Ця діяльність була оформлена документом від 23 січня 1711 року, що мав назву *«Договір між Кримською державою та Військом Запорозьким і народом Малої Русі...»*. Угода з Кримом завершила утворення антимосковського військового союзу.

Для відновлення влади гетьман організував похід на Правобережну Україну. В результаті на початку липня 1711 року російська армія на чолі з Петром I була оточена турецько-татарсько-шведсько-українськими військами. І тільки завдяки підкупу турків, Петру I вдалося вирватися з неминучого полону та був укладений не вигідний для Москви договір.

Тоді орликівцям удалося закріпитися на деякий час поміж Немировим, Вінницею і Брацлавом. Але після несподіваної загибелі в листопаді 1718 року шведського короля Карла XII новий шведський монарх не був зацікавлений у вирішенні майбутнього української козацької держави. Тому Пилип Орлик узявся за створення нового союзу та разом з Кримом і Туреччиною – «мусульманського поясу війни» проти Петра I.

Головним помічником гетьмана був його син Григорій, що знав кілька мов та чудово орієнтувався як у християнському, так і в мусульманському світах. Але через переорієнтацію членів союзу на мир з росією склались несприятливі умови для вирішення орликівцями українського питання. Попри все, гетьман до останніх днів свого життя не полишав надій відвоювати Україну в російській імперії з допомогою Кримського ханства.

Наприкінці XVIII століття росія окупує Крим, а в 1783 році приєднує до російської імперії. Трохи раніше аналогічна доля спіткала й Україну: в 1764-му імператриця Катерина II видала указ про скасування посади гетьмана, й Гетьмачина остаточно перестає існувати як окреме державне утворення. Починається нова сторінка історії – сторінка поневолення й окупації.

Етнічний склад населення Криму після ліквідації ханату

Як змінився національний склад населення Криму за півстоліття після ліквідації ханату? Населення півострова завжди було багатонаціональним. На час приєднання Криму до російської імперії найбільшу етнічну групу склали кримські татари. Міста, розташовані на узбережжі, були населені переважно греками, євреями та вірменами; гірські райони – караїмами, степи поблизу Перекопу – ногайцями. Степова частина Криму постійного населення у XVIII ст. майже не мала. Аналізуючи кількість населення, яке мешкало на території Кримського півострова, треба звернутися до записок консула Франції при Крим Герей барона Тотта. За його свідченням, загальна кількість населення Кримського ханства у 1767 р. (тобто за 7 років до приєднання до російської імперії) налічувала 4 млн. осіб. Систематична колонізація Таврійської губернії розпочалася відразу ж після підписання у 1774 р. Кучук-Кайнарджийського миру. Через наміри Катерини II завітати до Криму, Потьомкін повинен був заселити його новими

мешканцями, на що зі скарбниці вже були надані гроші. Потьомкін став активно закликати іноземців, щоб вони переїжджали на постійне проживання до Криму. Кількість іноземних переселенців на півострів стала збільшуватися з 1762 р., коли 4 грудня був опублікований царський маніфест, згідно якого їх запрошували перебиратися до росії. Іноземці не забарилися прийняти пропозицію російського уряду. За період з 1784 по 1787 рр. із Корсики, Ліворно, Пізи, Генуї та різних міст Німеччини до Криму перебралося 160 колоністів. Уряд надав іноземним колоністам вагомі пільги. Вони 10 років не платили податків, звільнялися від військової повинності та військових постоїв, одержували гроші на проїзд до місця свого мешкання, наділялися землею по 30 дес. на душу (згідно з указом від 1802 р.), а потім – по 60 дес. на родину (за указом 1804 р.). Щоб надати новим колоністам землю, з неї почали виганяти місцевих власників. Все це призвело до того, що з півострова почали від'їжджати корінні мешканці краю. Завдяки безперервній еміграції протягом 60-70-х рр. XVIII ст. кількість населення, яке мешкало лише на півострові, скоротилася з 300 до 152 тис. осіб, або на 49,4 %. Відразу після встановлення в Криму нової влади, російський уряд почав впроваджувати на півострові російські методи управління економікою краю та закріплювати за собою право на володіння місцевою землею. Згідно офіційних даних, до 1796 р. (тобто тільки за 12 років знаходження Криму у складі російської імперії) у селян було відібрано й передано російським дворянам 288 тис. десятин землі. Разом з відібранням землі уряд розпочав поширювати на місцевих селян кріпосництво. З кінця XVIII ст. у Криму почалась велика колонізація степової частини. Царський уряд почав переселяти на цю територію державних селян та осіб інших станів із центральних губерній країни. Поряд з російськими переселенцями, в Крим у великій кількості прибували німці, чехи, поляки, греки, вірмени, болгары та ін. Водночас стимулювалася масова еміграція кримських татар до Туреччини. Ще в 1779 р. уряд росії прийняв рішення виселити основну частину кримських греків-християн, а також частину вірменів за межі Криму (що й було зроблено з великою жорстокістю «доблесними» російськими військами під командуванням О. Суворова).

За першою депортацією пішли інші. Мета цієї політики російського уряду була досить відвертою: *«для зміцнення російського панування у приєднаному краї необхідно було заселити його виключно російськими людьми»*. Уряд став наділяти землею відставних солдат, а також примусово переселяти до Криму жінок, які були призначені їм у дружини. У 1787 р. був виданий циркуляр, згідно з яким генерал-губернаторам дозволялося давати дозвіл усім економічним та державним селянам, які того бажали, переселятися на південь України.

Таким чином, освоєння Кримського півострова російською імперією викликало масову еміграцію кримських татар. Слідом за ними з півострова потягнулися греки та вірмени. Переселення було призупинено лише у 1804 р. герцогом де Рішельє. Вважається, що під час цієї першої хвилі з росії до Туреччини виїхало від 80 до 300 тис. осіб. Місця, котрі залишали емігранти, дуже швидко почали заповнювати нові мешканці, які відразу ж після приєднання Криму до імперії, стали переїжджати на півострів. З 1719 по 1858 рр. облік

населення в російській імперії проводився за допомогою так званих ревізій, яких у зазначений період було десять.

Лише за сторіччя до Таврійської губернії приїхало до 200 тис. нових переселенців. І такі зміни у кількості прийшлого населенні продовжувалися й надалі. Могутня еміграційна хвиля змінила етнічний склад Таврійської губернії. Численність росіян, українців та білорусів (під загальною назвою «руських») на початок 60-х рр. XIX ст. складала 370,5 тис., татарського населення – 100 тис., німців – 45,7 тис., болгарів – 21,4 тис., євреїв – 14,3 тис., греків – 13,3 тис., вірменів – 6,3 тис. осіб. Загальна численність населення досягла 573 тис. осіб.

Життя до депортації

Після створення СРСР у 1922 році Москва визнала кримських татар корінним населенням Кримської АРСР в межах політики коренізації. У 1920-х роках татарам дозволяли розвивати свою культуру. В Криму були кримськотатарські газети, журнали, освітні заклади, працювали музеї, бібліотеки і театри. Кримськотатарська мова, разом з російською, була офіційною мовою автономії. Нею користувалися понад 140 сільських рад.

У 1920-1930-х роках татари складали 25-30% від усього населення Криму. Однак у 1930-х радянська політика щодо татар, як і щодо інших національностей СРСР, стала репресивною. Спочатку було розкуркулення і виселення татар на північ Росії і за Урал. Потім насильницька колективізація і Голодомор 1932-33 років. А тоді – чистки інтелігенції в 1937-38 роках. Це налаштувало багатьох кримських татар проти радянської влади.

Одразу після перемоги над нацизмом розпочалася тотальна демобілізація кримських татар з лав радянської армії. Протягом 1945-1946 років у трудові табори Сибіру та Уралу було направлено 8995 військовослужбовців, яким лише в 1953 році дозволили возз'єднатися із родинами на засланні. Така ж доля спіткала і відзначених воїнів – навіть двічі Героя Радянського Союзу Амет-Хана Султана, якому не дозволили повернутися до Криму. В усіх спецпоселенців-військових вилучалися військові квитки, їм заборонялося носити зброю. При цьому старші офіцери залишалися на службі, тоді як старші офіцери-політпрацівники та співробітники карних органів відправлялися на спецпоселення.

Постановою радянського уряду від 8 січня 1945 року «Про правовий статус спецпоселенців» відзначалося, що спецпоселенці користуються всіма правами громадян СРСР, але при цьому вони не мають права самовільно залишати райони спецпоселення, визначені для них; голови родин повинні були щомісяця реєструватися у міліції, а всі зміни у сім'ях повинні були доповідатися міліції у триденний термін.

Депортація кримськотатарського народу

Планування депортації розпочалося ще до вигнання нацистів із Криму.

22 квітня в доповідній записці на ім'я лаврентія берії кримські татари були звинувачені в масовому дезертирстві з лав червоної армії. 10 травня берія в листі до сталіна повторив попередній закид, додавши до нього «зрадницькі дії кримських татар проти радянського народу» та «небажаність подальшого проживання кримських татар на прикордонній околиці Радянського Союзу». Також в листі була сформульована пропозиція виселити все кримськотатарське населення до Узбекистану. 11 травня 1944 р. Державний комітет оборони СРСР видав таємну постанову «Про кримських татар», в якій детально розписувався механізм депортації корінних мешканців Криму.

Офіційною **причиною** насильницького переселення стало звинувачення всього кримськотатарського народу в державній зраді, «масовому винищенні радянських людей» і колабораціонізмі – співпраці з нацистськими окупантами.

Такі аргументи містилися в рішенні Держкомітету оборони про депортацію, яке з'явилося за тиждень перед її початком. Як це було практично завжди, акцію наказувалося виконати «сталінськими» темпами – до 1 червня, а в її ході виселити всіх (!) татар з території Криму і розмістити їх в Узбецькій РСР.

Однак історики називають інші, **неофіційні причини** переселення. Серед них – той факт, що кримські татари історично мали тісні зв'язки з Туреччиною, яку СРСР у той час розглядав як потенційного суперника. У планах Союзу Крим був стратегічним плацдармом на випадок можливого конфлікту з цією країною, і сталін хотів перестрахуватися від можливих саботажників і зрадників, якими він вважав татар.

На користь цієї теорії свідчить також те, що з прилеглих до Туреччини кавказьких районів переселяли й інші мусульманські етноси: чеченців, інгушів, карачаївців і балкарців.

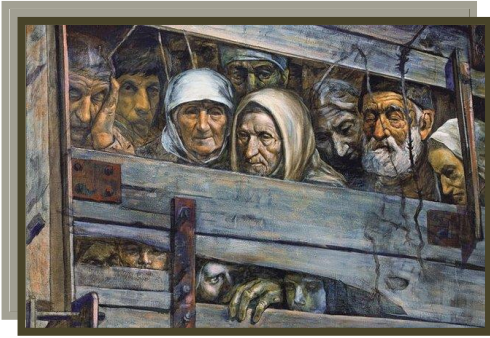

Депортація кримськотатарського населення розпочалася о 3 годині ранку **18 травня 1944 року** і завершилася 20 травня. До операції було залучено 32 тисячі співробітників НКВД. Депортованим давалося на збори від кількох хвилин до півгодини, дозволялося брати з собою особисті речі, посуд, побутовий інвентар і провізію з

розрахунку до 500 кг. на родину. Насправді вдавалося зібрати в середньому 20-30 кілограмів речей та продуктів. Зафіксовано численні випадки мародерства. Протягом двох днів кримських татар звозили машинами до залізничних станцій Бахчисарая, Джанкою та Сімферополя, звідти ешелонами відправляли на схід.

Майно, будівлі, надвірні господарські споруди, меблі, присадибні ділянки слід було передати місцевим органам влади, усю продуктивну й молочну худобу, домашню птицю – органам Наркомм'ясомолпрому, сільгосппродукцію – Наркомзагу СРСР, коней та іншу робочу худобу – Наркомзему СРСР, племінну

худобу – Наркомрадгоспів СРСР. Прийом худоби, зерна, овочів, інших видів сільськогосподарської продукції належало здійснювати з виписуванням обмінних квитанцій на кожен населений пункт і кожне господарство. НКВС СРСР, Наркозему, Наркомм'ясомолпрому, Наркомрадгоспів та Наркомзагу СРСР доручили до 1 липня надати до РНК СРСР пропозиції про порядок повернення за обмінними квитанціями спецпереселенцям прийнятих від них худоби, домашньої птиці та сільськогосподарської продукції. Для організації цієї роботи на півострів прибула спеціальна урядова комісія.

Транспортування депортованих покладалося на Наркомат шляхів сполучення СРСР за окремим графіком. Наркомат здоров'я СРСР мав надати для кожного ешелону одного лікаря і двох медичних сестер з відповідним запасом медикаментів та забезпечити медико-санітарне обслуговування спецпереселенців у дорозі. Наркомату торгівлі СРСР належало організувати щоденне гаряче харчування і кип'яток на маршрутах. Партійно-радянське керівництво Узбецької РСР зобов'язувалося прийняти і розмістити в радгоспах, селищах, колгоспах, підсобних господарствах, на підприємствах і в заводських селищах для використання в сільському господарстві та промисловості 140-160 тис. кримських татар. У кожній області УзРСР формували спеціальні комісії, а в районах – «трійки», на які покладалась відповідальність за прийом і розміщення спецпоселенців, залучення гужового транспорту для їх перевезення до місць розселення, наділення присадибними ділянками, надання допомоги будівельними матеріалами для зведення житла. Водночас у районах розселення спецпоселенців створювалися спецкомендатури НКВС для нагляду за цим «контингентом». Сільгоспбанк зобов'язувався надавати спецпереселенцям позики у сумі до 5000 руб. на сім'ю терміном на 7 років для зведення житла на новому місці. Наркомзаг СРСР мав передати до Узбецької РСР певну кількість борошна, круп та овочів для розподілу серед спецпоселенців рівними частинами впродовж червня, липня і серпня 1944 р. на безоплатній основі (в рахунок прийнятих від них у місцях виселення сільськогосподарської продукції та худоби). Наркомат фінансів СРСР повинен був асигнувати на проведення цих заходів 30 млн. руб.

20 травня 1944 р. заступник наркома державної безпеки СРСР Б. Кобулов та заступник наркома внутрішніх справ СРСР І. Серов повідомляли берію про наслідки операції. Її було проведено за два дні й завершилася вона 20 травня о 16-й годині. 180014 кримських татар 67 ешелонами вивезли у східні райони країни. Крім того, райвійськкомати Криму мобілізували 6000 татар призовного віку, які за нарядами з Головупраформу червоної армії вивозилися до міст: Гур'єв, Рибінськ, Куйбишев. За вказівкою л. берії, 8000 осіб (з них 5000 становили татари) спрямовувалися в розпорядження тресту «Московвугілля». Таким чином, загалом із Кримської АРСР було вивезено 191044 осіб татарської національності. Під час депортації татар було заарештовано 1137 осіб «антирадянського

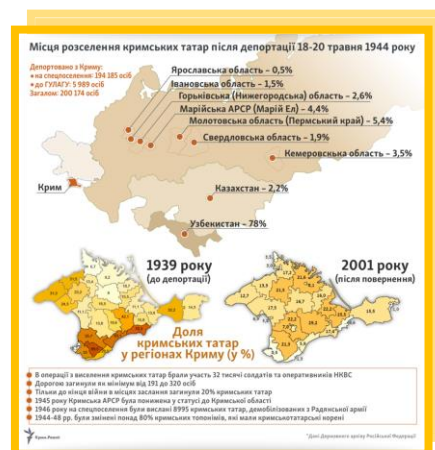
елементу», а всього за час операції з виселення звинувачених у «колаборації» – 5989 осіб. У цей час було вилучено 10 мінометів, 173 кулемети, 192 автомати, 2650 гвинтівок, 46603 шт. боєприпасів, а за весь період акції з депортації мешканців півострова різних національностей – 49 мінометів, 622 кулемети, 724 автомати, 9888 гвинтівок, 326887 шт. боєприпасів. Як доповідали в Москву виконавці, у ході операції жодних ексцесів не виникло. Депортації охопили також представників інших етнічних груп, які населяли Кримський півострів. Згідно з постановою ДКО від 2 червня 1944 р., примусовому виселенню підлягали болгары, греки та вірмени, постановою від 24 червня 1944 р. – місцеві мешканці Криму турецького, грецького, іранського підданства, які мали прострочені паспорти інших держав. До Ферганської області УзРСР у відповідності до останнього документа було вивезено 3652 особи (3531 – грецького, 105 – турецького, 16 – іранського підданства). А загалом у момент прибуття на спецпоселення було взято на облік виселених із Криму 228392 особи, з них – 224740 згідно з постановами від 11 травня та 2 червня 1944 р.

Ще одним специфічним контингентом спецпереселенців з Криму стали жінки, звинувачені у зв'язках з окупантами. Найбільша партія їх була одночасно покарана саме у Криму. 7 травня 1944 р. Б. Кобулов та І. Серов звернулися до берії щодо дозволу виселити з Криму, окрім інших контингентів, «близько 1000 повій, які проживали на курортах і в містах Чорноморського узбережжя». Цю акцію було реалізовано, хоча й не відомо, в яких масштабах. Уже після смерті сталіна, у липні 1953 р., міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов звернувся до голови Ради Міністрів СРСР Г. Маленкова з клопотанням розглянути питання про скасування довічного спецпоселення для окремих категорій засланих, у тому числі й жінок, депортованих із Криму «за зв'язки з окупантами». Тоді цю пропозицію проігнорували. Цих жінок почали поступово звільняти, з травня 1955 р., водночас забороняючи більшості з них проживання в режимних місцевостях.

Технології депортації величезних мас громадян було апробовано ще в довоєнні роки, вони стали одним із найбільш одіозних засобів терору більшовицької верхівки держави проти власного народу. З огляду на міжнародне право їх кваліфікують як злочини проти людства. Депортації супроводжувалися порушенням усіх громадянських прав мешканців Кримського півострова, спричинили масовий посттравматичний синдром і соціально-економічні наслідки, які залишаються не подоланими й донині.

Отже, більшість татар відправили до Узбекистану і сусідні з ним райони Казахстану і Таджикистану, а невеликі групи людей потрапили в Марійську АРСР, на Урал і в Костромську область Росії.

Точну статистику ніхто не вів, тому підрахунки розходяться. Під час головної хвилі депортації (18-20 травня) виселено 183 тис. осіб (а за інформацією національного руху вислали 238540 осіб). Діти та жінки становили більшість з них. За підрахунками дослідників, у перші роки заслання народ втратив

46,2% від загальної кількості, але ці цифри не остаточні. Також із Криму було вигнано понад 40 тисяч болгар, вірмен, греків, турок і ромів.

Останній ешелон з депортованими прибув до Узбекистану 8 червня, частина кримських татар в дорозі загинула. Кількість таких за офіційними джерелами – 191 людина – викликає сумніви. Втім, навіть радянська статистика дозволяє простежити зменшення кількості вигнаного населення.

Депортація мала **катастрофічні наслідки** для кримських татар в місцях заслання. Протягом року до завершення війни від голоду, хвороб та виснаження загинуло понад 30 тисяч кримських татар. Серед померлих за перший рік майже половина – діти до 16 років. Через брак чистої води, погану гігієну і відсутність медичної допомоги серед депортованих поширювалися малярія, жовта лихоманка, дизентерія та інші хвороби. Новоприбулі не мали природного імунітету проти багатьох місцевих недуг. А місцеве населення підготували, що до них нібито їдуть зрадники Батьківщини.

Нам, сучасним людям, поставити себе на місце депортованих, напевно, просто нереально: ми навіть не розуміємо, які труднощі вони пережили.

Депортація кримських татар стала одним із найяскравіших прикладів злочинів радянського режиму, вчинених ним під час Другої світової війни. Упродовж багатьох років радянська влада повністю заперечувала злочинний характер своїх дій.

Спецоперація НКВС з виселення корінних жителів півострова у 1944 році визнана актом геноциду парламентами України, Литви, Латвії.

Статус в Узбекистані

Переважну більшість кримських татар перевезли до так званих спецпоселень – оточених воєнізованою охороною, блокпостами і огорожених колючим дротом територій, які скоріше нагадували трудові табори, а не поселення мирних людей.

Приїжджі були дешевою робочою силою і їх використовували для праці в колгоспах, радгоспах і на промислових підприємствах. В Узбекистані вони обробляли бавовняні поля, працювали в шахтах, на будівництві, заводах і фабриках. Серед найтяжчих робіт було зведення Фархадської ГЕС.

У 1948 році Москва визнала кримських татар довічними переселенцями. Тих, хто без дозволу НКВД виходив за межі свого спецпоселення, наприклад, щоб провідати родичів, наражалися на небезпеку 20-річного ув'язнення. Такі випадки траплялися.

Ще до депортації пропаганда розпалювала серед місцевих жителів ненависть до кримських татар, тавруючи їх як зрадників і ворогів народу. Як пише історик Грета Лінн Углінг, узбекам розповідали, що до них їдуть «циклопи» й «канібали», і радили триматися подалі від прибульців. Після депортації деякі місцеві жителі обмацували голови приїжджим, щоб перевірити, чи на них не ростуть роги.

Пізніше, довідавшись, що кримські татари однієї з ними віри, узбеки були здивовані.

Діти переселенців могли отримати освіту російською або узбецькою мовою, але не кримськотатарською. До 1957 року були заборонені будь-які публікації цією мовою. З Великої радянської енциклопедії вилучили статтю про кримських татар. Цю національність також заборонили вписувати в паспорт.

Крим без татар

Після виселення з півострова татар, а також греків, болгар і німців, у червні 1945 року Крим перестав бути автономною республікою і став областю у складі РРФСР.

Південні райони Криму, де раніше жили переважно кримські татари, спорожніли. Наприклад, за офіційними даними, в Алуштинському районі залишилося лише 2600 мешканців, а в Балаклавському – 2200. Згодом сюди почали переселяти людей з України і росії.

На півострові провели «топонімічні репресії» – більшість міст, сіл, гір і річок, які мали кримськотатарські, грецькі чи німецькі назви, отримали нові, російські імена. Серед винятків – Бахчисарай, Джанкой, Ішунь, Саки і Судак.

Радянська влада знищувала татарські пам'ятники, спалювала рукописи і книжки, в тому числі томи Леніна і Маркса, перекладені кримськотатарською. У мечетях відкривали кінотеатри й крамниці.

Не меншої шкоди зазнало господарство Криму, позбавлене досвідчених працівників.

Звичайним явищем були втечі з місць заслання. Особливого масштабу це явище набуло 1948 року, коли втекло 8692 кримських спецпоселенця, з яких було затримано 6295 і притягнуто до відповідальності 2645 осіб. Уряд уже 21 лютого 1948 року спеціальною постановою «Про заслання, висилку і спецпоселення» зобов'язало МВС встановити режим повного припинення втеч. 28 листопада 1948 року Президія Верховної Ради СРСР своїм Указом «Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового і постійного поселення у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни» встановлювала довічний термін виселення і призначала 20-річне покарання примусовими роботами за втечу та 5 років – за переховування.

Режим спецпоселень для татар проіснував до епохи хрущовської десталінізації – другої половини 1950-х. Тоді радянський уряд пом'якшив для них умови життя, але не зняв обвинувачення в державній зраді.

Радянський уряд 5 липня 1954 року зняв з обліку спецпоселенців, які не досягли 16 років, а також молоді, яка прийнята на навчання до навчальних закладів. 13 липня 1954 року Президія Верховної Ради СРСР відмінила свій указ від 26 листопада 1948-го про кримінальну відповідальність за втечу з місць заслання.

Відселені з Криму кримські татари звільнені зі спецпоселень на підставі указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 квітня 1956 року без права повернення в місця, звідки вони були вислані, та без повернення конфіскованого майна. Постанова Ради Міністрів УРСР від 15 грудня 1956 року про розселення

татар, німців, греків, болгар та вірмен, що раніше мешкали на території Кримської області і поверталися з місць поселення, визнавала неприпустимим їх повернення у Крим, а також вважала «недоцільним» розселення їх у Херсонській, Запорізькій, Миколаївській та Одеській областях.

Незважаючи на половинчастість ухвалених рішень, вони все-таки полегшили громадянське становище депортованих, позбавивши їх принизливих формальностей обліку. Це давало можливість і для переселення в інші місцевості СРСР, якою поодинокі депортовані змогли скористатися.

Політичні акції кримських татар (петиційна кампанія, створення політичних організацій, акції протесту, тощо) привели до ще одного політичного успіху. 5 вересня 1967 року Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «Про громадян татарської національності, які проживали в Криму», який скасовував звинувачення в зраді кримських татар, проте проголошував нібито повне укорінення кримських татар в Узбекистані. У січні ж 1974-го Президія Верховної Ради СРСР відмінила заборону грекам, вірменам, болгарам та кримським татарам повертатися в Крим на колишні місця їх проживання.

У період після Указу 1967 року державні органи СРСР та УРСР вдалися до іншої тактики проти повернення депортованих народів у Крим. Основним знаряддям її став контроль за поверненням у Крим колишніх депортованих осіб за допомогою інституту прописки (реєстрації). Особам, які намагалися повернутися на законних підставах, органи внутрішніх справ утруднювали або й унеможлилювали придбання житла. Також вони ускладнювали процес прописки або відмовляли в ній. Перебуваючи у Криму без прописки у судовому порядку і просто силоміць видворялися з півострова. Будь-які прояви протесту, спровоковані цими діями, неухильно переслідувалися судовими органами.

В той же час, починаючи з 1968 року, влада пішла навіть на організацію репатріації через так звані оргнабори. 1969 року цим шляхом до Криму було прийнято 104 сім'ї, 1970 – 45 сімей, 1971 – 65 сімей. При цьому через найретельніші перевірки кандидатів на переселення не виконувався навіть мізерний план.

Кримські татари переселялися і самостійно. Наприкінці кінці 1960 - початку 1970-х років до Криму прибуло 195 сімей (3496 осіб). Крім того, депортовані селилися й у інших областях Української РСР, зокрема Херсонській області – 1541 особа, Запорізькій – 1063, Донецькій – 633, Одеській – 61. На 1 травня 1973 року в республіці проживало 6874 кримських татар.

За чотири наступних роки на півострів повернулася половина всіх кримських татар, що жили тоді в СРСР – 250 тисяч людей.

Повернення до Криму корінного населення було складним і супроводжувалося земельними конфліктами з місцевими жителями, які встигли освоїтися на новій землі. Великих протистоянь все ж вдалося уникнути.

Поступово кримським татарам вдалося домогтися розширення своїх прав, однак неформальна, але від цього не менш сувора заборона на їхнє повернення до Криму, діяла аж до 1989 року.

14 листопада 1989 року Верховна Рада СРСР ухвалила Декларацію «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, підданих примусовому переселенню, і забезпечення їх прав», а 7 березня 1991 року – Постанову «Про скасування законодавчих актів у зв'язку з Декларацією Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 року «Про визнання незаконними та злочинними репресивних актів проти народів, які зазнали примусового переселення, та забезпечення їхніх прав». Відтак відновлення за рахунок держави майнового та іншого стану репатріантів, яким цей стан був до моменту депортації, набувало необхідної легітимності.

Україна ніколи не відмовлялася від визнання актів органів колишнього СРСР щодо відновлення прав депортованих, а з часу проголошення незалежності взяла на себе повну відповідальність за долю всіх своїх громадян, включно з тими, що повертаються на її територію з місць депортації.

Російська військова агресія в Україні – повторення радянських злочинів

Новим викликом для кримських татар стала анексія Криму росією в березні 2014 року, яка актуалізувала проблему боротьби кримських татар за свої права. Вже 20 березня того ж року Верховна Рада України ухвалила Постанову № 1140-18 «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави», якою визнавала кримських татар корінним народом України та гарантувала їхнє право на самовизначення в складі України.

У 2014 році російські окупанти Криму вперше в новітній історії заборонили проведення 18 травня традиційного траурного мітингу в центрі Сімферополя, тож 70-і роковини депортації кримські татари були змушені відзначати в місцях компактного проживання в оточенні загонів поліції у супроводі гелікоптерів. Водночас лише упродовж першого року після анексії 2014 року більше 150 кримських татар були піддані «вибірковому правосуддю», 21 зник без відома або був убитий, а Меджліс позбавлений як будинку, так і можливості вести діалог із державними органами, так званої, «Республіки Крим». Доводиться констатувати, що протягом десяти років анексії АР Крим переслідування кримськотатарського народу російською окупаційною адміністрацією лише посилюється.

Голова Меджлісу кримськотатарського народу **Рефат Чубаров**, відповідаючи на запитання кореспондента **Крим.Реалії**, звернув увагу на те, що джерелом злочинів глобального масштабу, які повторюються, залишається агресивна росія, яка вважає себе спадкоємицею імперії та СРСР.

«З розвалом Союзу нам усім здавалося, що всі ці злочини, вчинені комуністичним режимом, уже ніколи не повторюватимуться. Я, як і безліч інших людей, так думав, що суспільство нібито вжахнулося, коли стало відомо про такі злочини як голодомор, депортацію, масові розстріли людей. Але, зрештою, все знову і знову повторюється. І повторюється саме з того центру, з якого виходили попередні злочини. Необхідно зробити все можливе, щоб такі форми дискримінації та геноциду не повторювалися. Тільки закликами й осудом, як ми вже переконалися в цьому самі, цього досягти неможливо. Необхідно створювати

цілу систему міжнародних заходів за аналогією до введеної щодо фашистської Німеччини. Ватажки злочинців, ті, хто керував і віддавав накази, повинні бути страчені, а решта – спокутувати провину, відбувши терміни. У суспільстві мають бути проведені масштабні й тривалі заходи і не лише щодо засудження людиноненависницьких ідеологій, а й щодо запобігання їх відродженню. Як кажуть, «непокаране зло має властивість повертатися». *Усі, хто вчинив злочини проти кримських татар, мали бути покарані, але ми не могли цього зробити за радянських часів», – заявив Рефат Чубаров.*

Він вважає, що всі люди, які отримали майно кримських татар, повинні його повернути законним власникам, хоча вони безпосередньо не винні, оскільки їм це майно і нерухомість були передані державою, яка вчинила злочин. Не можна розпоряджатися чужою власністю.

«Мають бути різні міжнародні механізми, які могли б запобігати новим депортаціям. Нині таких механізмів немає. Потрібно працювати над тим, щоб міжнародне співтовариство мало такі механізми. Світ знає величезні безкарні насильницькі переміщення людей між африканськими країнами під час воєн уже у XX-XXI сторіччях. Сьогодні росія переміщує наших людей десятками тисяч, і ніхто нічого не може зробити – це також різновид депортації», – зазначає Рефат Чубаров.

Американський **Інститут вивчення війни ISW**, а також українські правозахисники вважають, що росія намагається штучно змінити демографічну ситуацію на окупованих українських територіях, а подекуди проводить етнічні чистки корінного населення. За останні роки після анексії з Криму вимушено виїхало від **60 до 100** тисяч жителів, переважно нелояльних до російської влади. З них щонайменше 30 тисяч – це кримські татари.

Дехто з них під тиском переслідувань покинув півострів. Іншим російська влада сама заборонила в'їзд на півострів, в тому числі лідерам цього народу Мустафі Джемілеву і Рефату Чубарову.

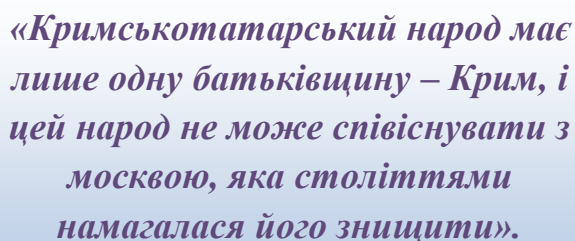
«Російська влада почала переслідувати кримських татар відразу після анексії півострова і продовжує робити це досі. Одних затримують за звинуваченням в екстремізмі, інших змушують їхати з Криму. Після початку повномасштабного вторгнення в Україну їхнє становище стало ще складнішим – місцеві правозахисники порівнюють перебіг мобілізації на півострові з «геноцидом цілого народу», – розповідає видання «Медуза», про те, як росія відправляє кримських татар на війну зі «своєю рідною країною».

За спостереженнями експерта видання «Детектор Медіа» **Лесі Бідошко**, російська пропаганда зображує кримських татар екстремістами, щоб виправдати їхнє переслідування. Кінцева мета росії – асимілювати та позбавити прав кримських татар, зробити легітимним насильство, запровадити свою колонізаторську політику на півострові. Російські ЗМІ та сегмент соцмереж

створюють образ кримських татар як невеликої та незначної меншини Криму, применшуючи їхнє історичне та культурне значення.

«Кримськотатарський народ має лише одну батьківщину – Крим, і цей народ не може співіснувати з московією, яка століттями намагалася його знищити. Зокрема, після завершення депортації 1944 року тисячі порожніх будинків заповнили російські колонізатори. Сьогодні ж Москва продовжує цю політику: Меджліс кримських татар уже заборонений. 109 із 155 кримчан, ув'язнених на півострові та на материковій частині Росії з політичних мотивів, є кримськими татарами. Якщо Крим уже й вважати «російським», то лише через жорстоку та насильницьку колонізацію», – зазначила у своїй авторській статті для американського журналу «**Time**» постійна представниця президента України в Автономній Республіці Крим **Таміла Ташева**.

В умовах тимчасової окупації Криму російською федерацією, коли переслідування кримськотатарського народу окупаційною адміністрацією лише посилюється, вшанування на загальнодержавному рівні пам'яті жертв депортації кримськотатарського народу та демонстрація солідарності в боротьбі за відновлення їхніх прав набуває важливого українського та міжнародного значення.

«Кримськотатарський народ має лише одну батьківщину – Крим, і цей народ не може співіснувати з московією, яка століттями намагалася його знищити».

Національно-територіальна автономія – у фокусі уваги ЄС та міжнародних організацій

Міжнародні організації досить активно включилися в дипломатичні зусилля з метою залагодження конфліктності українсько-російських відносин. Інша справа, що практична віддача таких зусиль поки що мінімальна. Організація Об'єднаних Націй, зважаючи на роль Росії як постійного члена Ради Безпеки ООН, виявилася паралізованою. Це підтвердили дебати навколо кримського питання на дев'яти екстрених засіданнях Радбезу, які відбувалися між 28 лютого та 15 березня 2014 р., коли Росія ветоувала проєкт резолюції, запропонований українською стороною. 13 березня 2014 р. перед Радою Безпеки ООН виступив прем'єр-міністр України А. Яценюк, який засудив військову інтервенцію Росії у Криму. Після цього Національний комітет України у справах ЮНЕСКО звернувся з пропозицією про охорону об'єктів Всесвітньої культурної спадщини на півострові. 20 березня 2014 р. на черговому засіданні Ради Безпеки ООН щодо Криму представник генсека ООН із прав людини І. Шимунович закликав до міжнародного розслідування стрілянини 20 лютого на Майдані з боку невідомих снайперів. 21 березня 2014 р. з

москви до Києва з посередницькою місією прибув Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун. 27 березня 2014 р. на спеціальному засіданні Генеральної Асамблеї ООН агресію росії у Криму засудили 100 країн, натомість підтримали 11 (росія, Білорусь, Зімбабве, Венесуела, Сирія, Болівія, Вірменія, КНДР, Куба, Нікарагуа, Судан), крім того, 58 держав утрималися, включно з Китаєм. Наприклад, Зімбабве голосувало проти української резолюції, адже свого часу українська делегація підтримала санкції проти цієї країни за порушення прав людини. Аналогічною була позиція Куби, за скасування американських санкцій проти якої на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН Україна останнім часом не голосувала. Зрештою, рішення ГА ООН має суто політичне значення і не є обов'язковим до виконання для російської сторони.

Кримська криза негативно позначилася на дієвості зусиль Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Формально вона створила спеціальну місію, яка займалася моніторингом кризового стану українсько-російських відносин. Однак консенсусний механізм прийняття рішень в ОБСЄ, зважаючи на, зрозуміло, негативістську позицію росії, було паралізовано. Єдиним позитивом у разі конструктивного рішення про реформування ОБСЄ можна вважати гіпотетичний перегляд процедури прийняття рішень під тиском українського фактору.

Європейський Союз у відповідь на анексію Криму заморозив низку проєктів. Але масштабних санкцій проти росії не ввів. Євросоюз вважав, що політичні вимоги мають бути розглянуті в ненасильницький спосіб, за допомогою прямих українсько-російських переговорів. 13 березня 2014 р. на саміті ЄС було ухвалено рішення про виділення Україні 11 млрд. єврокредитів для надання поштовху політичним і економічним реформам, які мали перетворити нашу країну на сильну, незалежну, сучасну державу. Виконавчий орган ЄС – Європейська Комісія – створила групу підтримки України, яка допомагала проводити реформи. Адміністративно зазначену групу включено до Генерального директорату Європейської Комісії з питань розвитку і співпраці. 21 березня у Брюсселі підписано політичну частину угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, натомість підписання економічної складової було відкладене на осінь 2014 р. Рада Європи, яка вважається демократичним сумлінням Європи, закликала до українсько-російського діалогу. Але вона виявилася нездатна захищати права України, замість цього висловлюючи лише занепокоєння, рекомендації і заяви. Зрештою 10 квітня 2014 р. позбавлення росії права голосу в Парламентській асамблеї Ради Європи спричинило до постановки питання про самоусунення росії з Ради Європи. Резолюція № 13482 Парламентської асамблеї Ради Європи констатувала: «Враховуючи той факт, що ані питання відокремлення, ані питання інтеграції з російською федерацією не домінували в політичному порядку денному населення Криму до російської військової інтервенції, Асамблея вважає, що рух до відокремлення та інтеграції з російською федерацією було ініційовано і спровоковано російською владою під прикриттям військової інтервенції». ПАРЄ підкреслила: жоден з аргументів, які використала росія, не може виправдати її дії в Криму. Положення згаданої резолюції

констатували нелегітимність проведення так званого «референдуму» на півострові 16 березня 2014 р., відтак подальша незаконна анексія Криму не має жодної правочинності. Співдружність Незалежних Держав (СНД), як у випадку інших територіальних конфліктів на пострадянському просторі, офіційно ніяк не відреагувала на анексію Криму, зокрема проігнорувала звернення Верховної Ради України до виконавчого секретаря СНД С. Лебедева про скликання екстреного засідання Ради міністрів іноземних справ у Києві від 2 березня 2014 р. Це засвідчило, що попри призупинення контактів Україна з цією організацією, СНД збережеться доти, доки це потрібно геополітичним інтересам росії. Північноатлантичний альянс (НАТО) призупинив співпрацю з росією та активізував співробітництво з Україною. НАТО сприйняло дії росії у Криму як акт агресії. Американські консерватори вимагали від президента США Б. Обама жорсткішого підходу до росії.

Отже, за цілком зрозумілим винятком СНД, інші міжнародні організації не прийняли факт анексії Криму росією і підтримали територіальну цілісність України. Звичайно, кожна з організацій у цьому контексті діяла, виходячи з положень власних статутних документів та інтересів своїх держав-членів. Російська дипломатія сподівається з часом вийти з дипломатичної ізоляції, в яку її загнала анексія Криму.

Верховна Рада України Постановою від 12 листопада 2015 року № 792-VIII «Про визнання геноциду кримськотатарського народу» визнала депортацію з Криму кримських татар у 1944 році геноцидом кримськотатарського народу. **18 травня в Україні встановлено Днем пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.** Українським парламентом заявлено, що системний тиск на кримськотатарський народ, репресії громадян України за національною ознакою, організація етнічно і політично вмотивованих переслідувань кримських татар, їхніх органів, таких як Меджліс кримськотатарського народу та Курултай кримськотатарського народу, на тимчасово окупованій території України з боку державних органів російської федерації, починаючи з дати початку тимчасової окупації, є свідомою політикою етноциду кримськотатарського народу.

У 2016 році Верховною Радою України перейменовано 75 одиниць адміністративно-територіального устрою АР Крим та м. Севастополь, назви яких містили символіку комуністичного тоталітарного режиму. За рекомендацією Українського інституту національної пам'яті переважній більшості перейменованих населених пунктів повернуто історичні кримськотатарські назви, що стало практичною реалізацією передбаченого статтею 3 Закону України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» забезпечення державою права депортованих осіб на повернення історичних назв населених пунктів, що були перейменовані за часів СРСР у зв'язку із здійсненням депортації.

Для пам'яті наступних поколінь

Фільм «Хайтарма» (в перекладі з кримськотатарської – повернення). Режисер фільму і виконавець головної ролі Ахтем Сейтаблаєв. Стрічку засновано на реальних подіях. У ній ідеться про сталінську депортацію кримських татар у травні 1944 року. Режисер показав цю трагічну історію через погляд прославленого льотчика, національного героя кримських татар Амет-Хана Султана. Це перший кримськотатарський художній фільм про депортацію свого народу. Після виходу кінострічки на екрани в 2013 році вона зібрала багато престижних нагород в Україні й за кордоном.

Фільм «Хайтарма» отримав дві премії на міжнародному італійському кінофестивалі «Кімерія».

Картина удостоїлася головних нагород: за найкращу режисуру і за найкращий фільм.

За словами режисера Ахтема Сейтаблаєва, новина виявилася для нього абсолютно несподіваною.

Також фільм Сейтаблаєва висували від України на «Оскар», проте за підсумками голосування кінокартина програла фільму «Параджанов» Сержа Аведікяна та Олени Фетісової. Фільм «Параджанов» у список номінантів, утім, не потрапив.

Крім цього, перший фільм про депортацію кримськотатарського народу отримав гран-прі на Трускавецькому міжнародному кінофестивалі телевізійних фільмів «Корона Карпат» та російську «Ніку».

Документальний фільм «1944. Крим. Депортація». Режисери стрічки – Фатіма Осман та Юнус Паша. Режисерка Фатіма Осман походить із сім'ї депортованих. Її родина повернулася з Узбекистану на історичну батьківщину лише 1986-го.

У картині історію депортації розповідають люди, які її пережили. Вони діляться спогадами про дні депортації, перші роки на засланні, те, як їм вдалося вижити в тих нелюдських умовах. Внаслідок етнічної чистки було депортовано 191044 кримських татар. Ці події призвели до насильницької загибелі 46% народу. «Цей фільм – акт з'єднання із Кримом та нагадування, що кожен злочин має обличчя, що за кожен злочин має бути відповідальність. Усі ті, хто побачить цю стрічку, зрозуміє, чому кримські татари зайняли проукраїнську позицію», – вважає політик Еміне Джапарова.

Фільм «Чужа молитва». Режисер історико-драматичної стрічки – Ахтем Сейтаблаєв. У ній він показав історію,

засновану на реальних подіях. Цей фільм присвячено подвигу кримської татарки Саїде Аріфової, яка в роки Другої світової війни, під час окупації нацистами Бахчисарая, врятувала життя 88 єврейським дітям-сиротам.

Від покоління до покоління кожен народ плекає, примножує, зберігає свою культурну спадщину. Кримськотатарський народ іде цим шляхом, повертаючи у своє життя те, що десятиліттями намагалися стерти з його пам'яті.

Кримська земля завжди була багатою на ремесла та майстрів. У минулі століття існувало близько 70 традиційних кримськотатарських ремесел. Майстри виробляли мідний посуд, були вправними гончарами, у кримських татар було добре розвинене ткацтво, шкіряне виробництво та інші ремесла.

На жаль, багато вже втрачено. Величезної шкоди розвитку кримськотатарської культури завдала вимушена еміграція корінного народу півострова, а остаточним ударом – депортація 1944 року.

Без перебільшення можна сказати, що кримськотатарська культура стала оживати лише у 1990-ті роки, після повернення народу на батьківщину, до колиски предків Криму.

У міжнародний День прав людини, 10 грудня 2023 року, на Суспільному відбулася прем'єра документального фільму «Тиха депортація» від «Крим.Реалії» (проект «Радіо Свобода»). Кінострічка розповідає про тиск Росії на кримських татар, яким довелося покинути рідний півострів.

Герої фільму розповіли свої життєві історії: як вони залишили окупований Росією Крим, що вони пережили, чому у них не було вибору залишитись, де і як живуть зараз і чи зможуть повернутися в Крим.

Їх ув'язнювали, катували, переслідували, їм загрожувала смерть. Вони могли опинитися в російській армії. Історія 1944 року повторюється: тоді радянська влада насильно вивозила кримських татар у товарних вагонах, а зараз росія змушує представників корінного народу Криму покинути рідний дім.

Це насправді «тиха» депортація, говорять учасники стрічки.

У фільмі використані унікальні кадри з приватних архівів героїв фільму, деякі з них – публікуються вперше. Зйомки відбувалися у Польщі, Німеччині, Бельгії, Туреччині, Україні та в окупованому Криму.

Автори: Дмитро Джулай – режисер-сценарист, Анжеліка Руденко – журналіст-редактор, Микита Ісайко – оператор, Ельвіна Сеїтбуллаєва – продюсер.

У посольстві України в Чехії Празі відбувся показ фільму «Балух» про українського кримського політв'язня, фермера й українського патріота Володимира Балуха, який відбував покарання в російській в'язниці.

Документальну стрічку тривалістю 48 хвилин про особистість Балуха зняла режисерка телевізійного проєкту Крим.Реалії (Радіо Свобода), серії інтерв'ю, включно з керівником ГУР Кирилом Будановим Анжеліка Руденко.

Фільм показали українською мовою з чеськими субтитрами.

Україна має дуже мало інформації про українців, які чинять спротив у Криму, і цей фільм розвінчує російський міф про те, що всі в Криму підтримали анексію півострова.

Серед глядачів були й ті, хто про Володимира Балуха ніколи раніше не чув, зокрема чеський режисер Мартін Магдал, який разом із своїми колегами голодував на підтримку українського режисера Олега Сенцова, що утримувався у російській в'язниці.

Авторка фільму наголошувала, що під час зйомок фільму в Криму у знімальної групи виникали проблеми з місцевими правоохоронними органами, підконтрольними Москві. За її словами, на знімальну групу склали протокол і оформляли штраф за «незаконне виконання журналістської діяльності на території росії», до якої Москва зараховує й незаконно окупований український Крим.

«Ми розуміємо, наскільки небезпечно українським журналістам знімати в Криму. Тому цей фільм є фактично єдиним, який показує нам Балуха таким, яким він є. І показує, в яких умовах він жив, хто його сім'я. Раніше про це мало хто знав», – сказав посол України в Чехії Євген Перебийніс.

Володимир Балух разом із групою інших утримуваних у російських тюрмах українських в'язнів перебував у списку на обмін. Звільнений 7 вересня 2019 року в межах обміну між Україною і РФ.

Федеральна служба безпеки Росії затримала фермера, громадського активіста Володимира Балуха 8 грудня 2016 року в його будинку в селі Серебрянка Роздольненського району в окупованому Росією Криму. Співробітники ФСБ стверджували, що знайшли на горіщі будинку, де жив Балух, 90 патронів і кілька тротилових шашок.

Згодом проти активіста порушили ще одну справу – через заяви начальника ізолятора тимчасового утримання в селищі Роздольному, який стверджував, що Балух його побив. При цьому сам активіст і його захист заявляли, що це тюремник напав на нього.

За сукупністю двох кримінальних справ підконтрольний Кремлю суд у Криму засудив Балуха до 4 років і 11 місяців колонії і штрафу в розмірі 10 тисяч рублів.

Правозахисники стверджують, що він став жертвою репресій за свою відверту проукраїнську позицію. Він, зокрема, мав прапор України на щоглі на подвір'ї свого будинку, а на стіні табличку «вулиця Героїв Небесної сотні».

У 2018 році Балух понад 200 днів тримав голодування на знак протесту проти несправедливого, за його словами, ув'язнення. Активіст своєї провини не визнав.

З початком вторгнення Росії в Україну вступив до Сил територіальної оборони ЗСУ.

Крим.Реалії – кримський проект української служби Радіо Свобода – стартував у березні 2014 року, відразу після окупації та під час окупації Росією Кримського півострова. Сьогодні кримська команда Радіо Свобода випускає три інформаційні сайти: російською (Крым.Реалии, <http://ru.krymr.com>), українською

(Крим.Реалії, <http://ua.krymr.com>) і кримськотатарською мовами (Qırım. Aqıqat, <http://ktat.krymr.com>), виробляє теле/відео і радіоконтент. Крим.Реалії (КР) також представлений в ютубі і соціальних мережах.

Журналісти КР зняли низку фільмів, серед яких: «Крим. Нескорений», «Крим: Переможців не судять?», «Христина. Кримське соло», «Балух» та інші. Попри тиск і переслідування в Криму (арешт і засудження фрілансера КР Владислава Єсипенка, авторів КР Ірини Данілович, Нарімана Джеліяла, Асана Ахтемова, Марлена Асанова, Сейрана Салієва та інших громадянських журналістів «Кримської Солідарності»), Крим.Реалії залишається одним з лідерів кримського інформаційного поля.

Місія проєкту полягає у просуванні демократичних цінностей шляхом надання точних, нецензурованих новин і проведенні відкритих дискусій в країнах і регіонах, в яких свобода слова перебуває під загрозою і в яких домінує дезінформація.

Авторка подкасту «Мектюплер. Листи» про події, пов'язані з депортацією, Наджіє Фемі зазначає, що документальних свідчень цієї трагедії з боку кримських татар залишилося вкрай мало: «Коли людей на світанку 18 травня розбудили, даючи 15 хвилин на збори, – зрозуміло, що тоді ніхто не думав про те, щоб брати з собою якісь архіви й рятувати пам'ять. Але дещо вціліло. У нас вийшло дуже велике часове охоплення: найдавніший лист, який нам вдалося розшукати, датований липнем 1944 року. Фронтвик, кримський татарин, писав додому в Крим, коли його рідних там уже не було. Він ніяк не міг зрозуміти, чому вони раптом перестали йому відповідати. Фронтвик спочатку злиться, навіть лається з ними, дивується. Потім він зрозумів, що його рідні опинилися в Узбекистані, й питає їх: як так вийшло, що з майном, чому вони в різних регіонах, не разом? І тільки вже за останніми листами цього фронтвика видно, що він почав усвідомлювати: сталося щось страшне, величезне, жахливе, невиправне. Цей чоловік потім зник безвісти».

Наджіє Фемі підкреслює, що проєкт подкастів про депортацію цікавий не тільки кримчанам – автори отримують відгуки навіть з Туреччини, нерідко з пропозицією нових історій. «Наші слухачі часто говорять, що неможливо слухати цей подкаст без сліз, бо кожна з історій – це, як правило, трагедія. Ми збираємо і зберігаємо їх, перш за все, для самих себе, оскільки це наша історія, наша пам'ять», – зазначає вона.

Бібліографічні посилання

Конституція України. Конституція Автономної республіки Крим : збірник нормативних актів, 1999. – 96 с.

Україна. Закон. Про внесення змін до деяких законів України щодо відомостей про зареєстроване місце проживання осіб на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також оформлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус : від 30 листоп. 2021 р. № 1916-IX / Україна.

Закон // Голос України. – 2021. – 21 груд. – С. 26-27.

Абдулаєва Г. Кримські татари : від етногенезу до державності / Г. Абдулаєва, 2021. – 408 с.

Автономна Республіка Крим : [історико-політичний огляд, природно-ресурсний потенціал, промисловий комплекс, міжнародні відносини] // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2001. – Т. 1. – С. 118-128.

Баймуратов М. О. Представництво Президента України в Автономній республіці Крим у сучасних правових механізмах / М. О. Баймуратов // Підприємництво, господарство і право. – 2018. – № 12. – С. 218-224.

Березовець Т. Анексія : Острів Крим. Хроніки «гібридної війни» / Т. Березовець. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2016. – 408 с.

Белочкіна Ю. В. Все о Крыме : история, достопримечательности / Ю. В. Белочкіна. – Харьков : Фолио, 2013. – 248 с.

Бикова Т. Б. Кримські татари в імперській Росії: витіснення з батьківщини / Т. Б. Бикова // Український історичний журнал. – 2017. – № 4. – С. 67.

Бикова Т. Кримськотатарський аспект національної політики у Кримській АСРР (1921-1928 рр.) / Т. Бикова // Український історичний журнал. – 2018. – № 1. – С. 98-125.

Битва на Альмі (8 вересня 1854 р., Крим) // Гуржій О. І. Славетні битви. Від Донбасу до Карпат. Від Києва до Криму / О. І. Гуржій, О. П. Реєнт. – Київ : Арій, 2015. – С. 190-194.

Влащенко Н. Крадіжка, або Біле сонце Криму / Н. Влащенко. – Харків : Фолио, 2017. – 394 с.

Визволення Криму від більшовиків 1918 р. // Пономарьов В. Рік української історії : календар-довідник. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. – С. 124.

Вітолін О. «Антихрист» приніс у Крим репресії, голод і епідемії : [як Ленін «рятував» півострів за рахунок України] / О. Вітолін // Маловідома історія: далеке і близьке. – 2018. – № 2. – С. 26-27.

Влащенко Н. Крадіжка, або Біле сонце Криму / Н. Влащенко. – Харків : Фолио, 2017. – 394 с.

Вольвач П. Приєднання. Україна рятує півострів / П. Вольвач // Урядовий кур'єр. – 2020. – 19 лют. – С. 5.

Воляннюк Л. Позбавлені Батьківщини : позакласний час / Л. Воляннюк // Історія України. Шкільний світ. – 2020. – № 5. – С. 40-53.

Газізова О. Забезпечення державності української мови в Автономній Республіці Крим / О. Газізова // Українознавство. – 2011. – № 3. – С. 70-75.

Гайворонський О. Східний стиль: Пам'ятки Золотої Орди та Кримського Ханату в Автономній Республіці Крим / О. Гайворонський // Пам'ятки України: історія та культура. – 2016. – № 2. – С. 16-23.

Генеральний секретар ООН оприлюднив доповідь про порушення прав людини в Криму // Голос України. – 2021. – 3 верес. – С. 5 ; День. – 2021. – 3-4 верес. – С. 3.

Герцен О. Г. Печерні міста Криму / О. Г. Герцен. – Сімферополь : Таврія, 2007. – 160 с.

Грабовський С. 1918-1919: невтішна доля Криму без України / С. Грабовський // День. – 2019. – 8-9 лют. – С. 20.

Грабовський С. Як імперська Росія «впокорювала» Тавриду / С. Грабовський // День. – 2018. – 7-8 груд. – С. 21.

Громенко С. Вітчим народів. Навіщо Сталін виселив давні етноси Криму / С. Громенко // Чумацький шлях. – 2018. – № 2. – С. 9-12.

Громенко С. Забута перемога УНР: похід Болбочана на Крим. Севастопольські дебати / С. Громенко // Історія та правознавство. – 2017. – № 28-29. – С. 8-10.

Громенко С. Крим / С. Громенко // Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордони України / упоряд. К. Галушко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – С. 257-278.

Громенко С. Радянські депортації народів Криму в 1941-1944 рр. / С. Громенко // Від Рейхстагу до Іводзіми. У полум'ї війни. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017 – С. 236-242.

Громенко С. Скоропадський і Крим : від протистояння до приєднання / С. В. Громенко. – Київ : Наш формат, 2021. – 352 с.

Гуменюк Н. Загублений острів : книга репортажів з окупованого Криму / Н. Гуменюк. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2020. – 312 с.

Гуржій О. І. Славетні битви : Від Донбасу до Карпат. Від Києва до Криму / О. І. Гуржій, О. П. Реєнт. – Київ : Арій, 2015. – 336 с.

Добромільський А. Кримські «україно-татари» / А. Добромільський // Історія плюс. – 2015. – № 2. – С. 12.

Довгий шлях на Батьківщину: доля депортованого народу СРСР // Кульчицький С. Кримський вузол / С. Кульчицький. – Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2019. – 263-301.

Домановский А. Н. Загадки истории : Крымское ханство / А. Н. Домановский. – Харьков : Фолио, 2017. – 378 с.

Домановський А. Кримський ханат: державний устрій та економіка / А. Домановський // Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом. Український шлях до Чорного моря. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – С. 100-184.

Журавльов Д. В. 100 ключових подій української історії / Д. В. Журавльов. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – 400 с.

Зарубин В. Г. Проект «Украина» : Крым в годы смуты (1917-1921 гг.) / В. Г. Зарубин – Харьков : Фолио, 2013. – 379 с.

Змагання за Донбас і Крим (весна 1918 р.) // Гуржій О. І. Славетні битви. Від Донбасу до Карпат. Від Києва до Криму / О. І. Гуржій, О. П. Реєнт. – Київ : Арій, 2015. – С. 255-262.

Іванов О. Ю. Історико-правова характеристика статусу Криму за доби Української Центральної Ради (березень 1917 р.-квітень 1918 р.) / О. Ю. Іванов // Часопис Київського університету права. – 2018. – № 1. – С. 28-32.

Інформаційні чинники системи інтеграторів Донбасу і Криму в загальноукраїнській єдності. – Київ : [Національна Академія Наук України,

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського], 2016. – 202 с.

Історія Криму в запитаннях та відповідях / [упорядник Г. Боряк] ; Нац. академія наук України, Інститут історії України. – Київ : Наукова думка, 2015. – 526 с.

Кагадій В. В. Як українська армія визволяла Крим / В. В. Кагадій // Українська родина. – 2016. – № 5-6. – С. 27-30.

Климчук О. Факторія Завойка : портрет з історії / О. О. Климчук. – Київ : Український письменник, 2013. – 320 с.

Коваль Д. Історія Українського Криму : історична розвідка / Д. Коваль. – Мена : Домінант, 2016. – 62 с.

Костров В. «Кримська весна»: невідоме про відоме / В. Костров // Віче. – 2016. – № 5-6. – С. 60-63.

Кочкина А. Крымский гамбит / А. Кочкина. – Киев : Издательство Сергея Панюка, 2006. – 496 с.

Крим : дорога тисячоліть. – Сімферополь : Таврія, 2001. – 304 с.

Крим по-українськи / [упорядник А. Тонюк]. – [Брустурів] : Дискурс, [2015]. – 184 с.

Кримська Іліада. Східна війна 1853-1856 рр. очима сучасників. Події, судження, долі / Л. О. Орехова, Д. К. Васильєва, В. В. Орехов, Д. В. Орехов. – Сімферополь : Таврія, 2004. – 448 с.

Куліда С. Чи була передача Криму «подарунком Хрущова»? / С. Куліда // Літературна Україна. – 2018. – 22 лют. – С. 1, 5.

Кульчицький С. В. Кримський вузол / С. В. Кульчицький, Л. Якубова, 2019. – Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо» – 496 с.

Кульчицький С. В. Народження і крах «Республіки Крим» : [як росія намагалася анексувати півострів у 1990-х] / С. В. Кульчицький // Український тиждень. – 2020. – № 5. – С. 52-54.

Кульчицький С. В. Український Крим / С. В. Кульчицький // Історія та правознавство. – 2017. – № 9. – С. 2-4.

Лагідна М. 1944. Крим. Депортація / М. Лагідна // Урядовий кур'єр. – 2019. – 18 трав. – С. 3.

Литвин В. М. Крим у геополітичному вимірі революційної доби 1917-1920 років / В. М. Литвин // Голос України. – 2018. – 26 трав. – С. 4-6.

Лицарі Дикого поля. Плугом і мушкетом. Український шлях до Чорного моря / [упорядник К. Галушка]. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – 352 с.

Маркевич А. І. Таврійська губернія під час Кримської війни / А. І. Маркевич. – Київ : Україна, 2004. – 272 с.

Майдан від першої особи : Регіональний вимір / [укладник О. Білобровець]. Вип. 3 : Ч. 1 : Автономна Республіка Крим – Луганська область. – Київ : Український інститут національної пам'яті, 2017. – 416 с.

Мусаєва С. Мустафа Джемільєв : Незламний / С. Мусаєва, А. Алієв. – Харків : Vivat, 2017. – 272 с.

Мордовець Д. Л. Кримська неволя ; Сагайдачний / Д. Л. Мордовець. Київ : Український центр духовної культури, 1994. – 246 с.

Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців. Похід Болбочана на Крим / Б. Монкевич // Українська звитяга і мужність : хрестоматія з військово-патріотичного виховання молоді / упоряд. С. Рудюк. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2010. – С. 351-373.

Олійників О. С. Українці у Кримській війні / О. С. Олійників. Одеса : Маяк, 2004. – 176 с.

Передача Криму до складу УРСР 1954 р. // Пономарьов В. Рік української історії : календар-довідник. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. – С. 70.

Повернення радянського Криму // Український тиждень. – 2018. – № 32. – С. 13-17.

Приєднання Криму до Української Держави 1918 р. // Пономарьов В. Рік української історії : календар-довідник. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. – С. 202.

Проголошення Кримської Народної Республіки // Пономарьов В. Рік української історії : календар-довідник. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. – С. 382.

Родик К. Політичний смак / К. Родик // Україна молода. – 2019. – 23 квіт. – С. 13.

Світличанин І. Як формувався опір сепаратизму / І. Світличанин // Урядовий кур'єр. – 2020. – 26 лют. – С. 5.

Семена М. Державність, яка не захистила кримських татар від геноциду : [100 років від дня проголошення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки] / М. Семена // День. – 2021. – 29-30 жовт. – С. 14-15.

Семена М. «Донбас» і Крим / М. Семена // Українська літературна газета. – 2021. – 30 лип. – С. 14.

Семена М. Крим: зросійщення громадського простору триває / М. Семена // День. – 2021. – 26-27 листоп. – С. 6-7.

Сенцов О. Г. Другу також варто придбати : [роман] / О. Г. Сенцов. – Львів : Видавництво Старого лева, 2020. – 560 с.

Сергацкова Е. Война на три букви : хроника протистояння в репортажах и свідельствах очевидцев / Е. Сергацкова, А. Чапай, В. Максаков. – Харків : Фолио, 2015. – 381 с.

Сергійчук В. І. Український Крим / В. І. Сергійчук. Київ : Українська видавнича спілка, 2001. – 304 с.

Соколов Б. Чий же Крим? / Б. Соколов // День. – 2019. – 26-27 квіт. – С. 10.

Солончак В. Леся Українка і Крим / В. Солончак // Урядовий кур'єр. – 2020. – 22 трав. – С. 3.

Спільна боротьба росіян і українців за Крим // Гуржій О. І. Історія козацтва. Держава-військо-битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – Київ : Арій, 2011. – С. 439-443.

Тарас Шевченко і Крим : енциклопед. довід. / упоряд. Г. А. Рудницький. – Сімферополь : Таврія, 2001. – 288 с.

Ткаченко В. Росія та Захід: реінкарнація геополітики : [на допомогу викладачеві історії] / В. Ткаченко // Український історичний журнал. – 2016. –

№ 1. – С. 162-175.

Ткачук Р. Півострів у «подарунок» або що означала й означає Україна для Криму і Крим для України? / Р. Ткачук // Військо України. – 2014. – № 3. – С. 16-19.

Трикменіді А. Крим як багатоквіття націй / А. Трикменіді // Віче. – 2013. – № 1. – С. 14-15.

Україна під владою речі Посполитої. Народна боротьба проти польсько-шляхетського поневолення // Пасічник М. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи : навч. посіб. / М. Пасічник. – Київ : Знання, 2005. – С. 128-148.

Український Крим // Іванченко Р. Я повертаю Україні те, що в неї вкрадено: статті, нариси, роздуми / Р. Іванченко – Київ : Українська видавнича спілка, 2005. – С. 244-252.

Український Крим // Історія та правознавство. – 2017. – № 10-11. – С. 8-18.

Хроніка кримського протистояння // Віче. – 2014. – № 7. – С. 4-9.

Цей загадковий Крим : [легенди про Киз-Кермен – «Дівоча фортеця», про ханів Золотої Орди, про чудотворну ікону Матері Божої Бахчисарайської та ін.] // Попельницька О. 100 великих міфів і легенд України / О. Попельницька. – Київ : Арій, 2009. – С. 266-311.

Чекаленко Л. Засади взаємовідносин України і Росії: Крим / Л. Чекаленко // Віче. – 2014. – № 6. – С. 14-16.

Чекаленко Л. Історія процесу перепідпорядкування Кримської області України / Л. Чекаленко // Віче. – 2014. – № 5. – С. 9-11.

Чумак В. А. Україна і Крим : спільність історичної долі : феномен на межі Європи та Сходу / В. А. Чумак. – Київ : [б. в.], 1993. – 79 с.

Шпак В. Кримський похід Болбочана / В. Шпак // Урядовий кур'єр. – 2018. – 21 квіт. – С. 5.

Шурхало Д. Перша анексія Криму / Д. Шурхало // Історія та правознавство. – 2018. – № 28-29. – С. 23-25.

Яворська А. Анексія Кримського ханства Російською імперією у XVIII ст. і початок еміграції кримських татар / А. Яворська // Наука і суспільство. – 2016. – № 9-10. – С. 15-21.

Електронні ресурси

Україна. Верховна Рада. Про визнання геноциду кримськотатарського народу : постанова від 12 листоп. 2015 р. № 792-VIII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2015. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-19#Text> (дата звернення 25.04.2024). – Назва з екрана.

Бекірова Г. Сторінки кримської історії. «Спецпереселенці не мають права...» [Електронний ресурс] // Крим.Реалії : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2015. – Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/26780808.html> (дата звернення 18.04.2024). – Назва з екрана.

Громенко С. Вітчим народів. Навіщо Сталін виселив давні етноси Криму [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2014. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/HISTORY/vitchim-narodiv-navischo-stalin-viseliv-davni-etnosi-krimu-.html> (дата звернення 18.04.2024). – Назва з екрана.

Депортація кримських татар у запитаннях і відповідях [Електронний ресурс] // BBC NEWS/ Україна : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2015. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/05/150514_tatars_deportation_ko (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

Глянько К. На Суспільному представляють фільм «Тиха депортація» про тиск РФ на кримських татар у Криму [Електронний ресурс] / К. Глянько // Суспільне Новини : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2023. – Режим доступу: <https://suspilne.media/amp/636086-na-suspilnomu-predstavlat-film-tiha-deportacia-pro-tisk-rf-na-krimskih-tatar-u-krimu/> (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

Депортація кримських татар = геноцид [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/deportaciya-krimskih-tatar-genocid/> (дата звернення 18.04.2024). – Назва з екрана.

Депортація кримських татар у запитаннях і відповідях [Електронний ресурс] // BBC NEWS Україна : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2015. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/05/150514_tatars_deportation_ko (дата звернення 18.04.2024). – Назва з екрана.

До 75-річчя депортації кримськотатарського народу [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2019. – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/do-75-richchya-deportaciyi-krymskotatarskogo-narodu> (дата звернення 18.04.2024). – Назва з екрана.

Інформаційні матеріали про депортацію кримськотатарського народу 1944 року [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2020. – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-pro-deportaciyu-krymskotatarskogo-narodu-1944-roku> (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

Крим: шлях крізь віки [Електронний ресурс] / History.org.ua › LiberUA : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2014. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/978-966-02-7228-6.pdf> (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

Люди «Сірої зони»: свідки російської анексії Крим [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2018. – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/lyudy-siroyi-zony-svidky-rosiyskoyi-aneksiyi-krymu-2014-roku> (дата звернення 18.04.2024). – Назва з екрана.

Макрушин С. «Страшне, жахливе, не виправне»: старі міфи та нові свідчення про депортацію кримських татар [Електронний ресурс] С. Макрушин // Крим.Реалії : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2021. – Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/deportatsia-krymskykh-tatar-henotsyd-stari-mify-i-novi-svidchennia/31262472.html> (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

Матвійчук М. Депортація кримськотатарського народу. Історія геноциду [Електронний ресурс] / М. Матвійчук // Суспільне. Крим : [сайт]. – Текст. дані. – Київ. – Режим доступу: <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/71> (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

Медведь Р. Кримські татари: через депортацію, з окупації – до автономії [Електронний ресурс] Р. Медведь // Крим.Реалії: [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2023. – Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/krym-deportatsia-krymski-tatary-avtonomia-ukraina/32418740.html> (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

Наш Крим. Неросійські історії українського півострова [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2018. – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/nash-krym-nerosiyski-istoriyi-ukrayinskogo-pivostrova> (дата звернення 18.04.2024). – Назва з екрана.

Павлів С, Шеметас А. Фільм «Хайтарма» Ахтема Сейтаблаєва – один з претендентів на «Оскар» від України [Електронний ресурс] / С. Павлів, А. Шеметас // УкрІнформ : [сайт]. – Текст. дані. – Сімферополь, 2013. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1544365-film-hajtarma-ahtema-seytablaeva-odin-z-pretendentiv-na-oskar-vid-ukraini-1861952.html (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

Тесленко Л. Від Батурина до Бахчисарая: що здавна пов'язує українців і кримських татар [Електронний ресурс] / Л. Тесленко // Україна молода : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2021. – Режим доступу: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3779/196/161683/> (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

Фільм «Хайтарма» про депортацію кримськотатарського народу отримав дві нагороди в Італії [Електронний ресурс] // Рідна країна: світоглядний портал : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2014. – Режим доступу: <https://ridna.ua/2014/06/film-hajtarma-pro-deportatsiyu-krymskotatarskoho-narodu-otrymav-dvi-nahorody-v-italiji/> (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

«Це був ляпас особисто Путінові»: у Празі показали фільм «Балух» [Електронний ресурс] // Радіо Свобода : [сайт] . – Текст. дані. – Київ, 2019. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-balux-praha-film/30126055.html> (дата звернення 12.04.2024). – Назва з екрана.

Бібліографічний посібник

Позбавлені Батьківщини

80-ті роковини депортації кримськотатарського народу

Бібліографічний покажчик

Упорядник:

Карпінська Надія

Редактор

Н. Фенько

Комп'ютерний набір

Н. Карпінська

Комп'ютерна верстка

О. Якубовський

Відповідальна за випуск

С. Сичова

Підписано до друку 6.05.2024 32 стор. Тираж 3 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара
36039, м. Полтава, вул. Олеся Гончара, 25 а
[http:// libgonchar.org](http://libgonchar.org) E-mail: pobugonchara@ukr.net